

НІЖИН АРХЕОЛОГІЧНИЙ ТА ЛІТОПИСНИЙ

УДК 069.51(477.51)“634/654”

Олексій ФАТЮК
(Ніжин)

Вивчення історії становлення стародавнього суспільства від неоліту до козацької доби (за матеріалами археологічної колекції фондів Ніжинського краєзнавчого музею імені Івана Спаського)

Перший, хто почав довбати землю під ногами, щоб викопати цікавий предмет або його уламок, заклав основу археології – науки про минуле, головного джерела інформації про далеке чи близьке минуле, завдяки чому стає легше розуміти сьогодення, прогнозувати майбутнє. Кераміка, золото, срібло, дорогоцінне каміння, тверді породи (граніт, базальт) змогли донести до нас рівень майстерності давнього населення, його рівень досвіду й знань. Багато археологічних знахідок ставили питання перед ученими, сприяли відкриттям, рухали науку вперед.

Як відомо, історія Ніжинщини сягає сивої глибини віків. Нині визначено, що на територію сучасної Чернігівщини загалом перші люди прийшли близько 100 тис. років тому в мустьєрську епоху (про це свідчать мустьєрські стоянки в Араповічах і Чулатові). Це були архантропи неандертальського типу, які володіли технікою обробки природних матеріалів і добування вогню. Колекція Ніжинського краєзнавчого музею імені Івана Спаського (далі – НКМ) має багатий матеріал палеолітичних знахідок (відщепи кременю, лощило з кістки тварини й інші). Предмети були знайдені на берегах річок Десна та Сейм упродовж 2005–2010 років. Це пояснюється тим, що первісні люди перше намагалися селитися в місцях, де можна було знайти кремень – натоді найбільш доступний матеріал, який легко оброблявся і – що дуже важливо й життєво необхідно в умовах холодного клімату – міг використовуватися для видобування вогню. То ж зрозуміло, що знаряддя праці мустьєрської людини знаходять саме на Придесенні, де кремень знайти порівняно неважко. Хоча напевне можна стверджувати й те, що люди тієї епохи вже опанували також пойму р. Остер.

НІЖИНСЬКА
СТАРОВИНА
Вип. 11(14)
КИЇВ
2011

Наступний період мезоліту та неоліту характеризувались для Чернігівщини розташованими поселеннями культур ямково-гребінцевої кераміки. Доки невідомо про достовірні знахідки підйомного матеріалу вказаного часу на Ніжинщині, хоча робота в цьому напрямі ведеться. В експозиції НКМ представлений різноманітний матеріал доби неоліту (фрагменти кераміки з різноманітним орнаментом, який на думку сучасних дослідників є носієм певної інформації, маючи релігійну сутність). Узагалі ж, за керамічними уламками можна зібрати великий об'єм інформації. Обпалена на вогні глина була першим штучним матеріалом створеним людиною. Поверхня посуду вкривалася різноманітними візерунками, які з епохи неоліту стають одним із найважливіших видів прикладного мистецтва. Кожне плем'я виліплювало посуд, який відрізнявся від посуду інших племен. Така неповторність форми, орнаменту, способу виготовлення є для археолога найприкметнішою знахідкою, що допомагає визначити культурну й етнічну належність, хронологію та вплив однієї культури на іншу. На території Південної Чернігівщини в неолітичну добу жили мисливсько-рибальські племена. І якщо більшість із досліджених за пам'ятками племен перейшли до відтворювального способу господарювання (землеробство та скотарство), то носії культури ямково-гребінцевої кераміки так і залишилися рибалками, мисливцями та збирачами. Згодом їх витіснили на північ пізньотрипільські племена.

Найдавніший підйомний матеріал, знайдений на території сучасного Ніжини належить до епохи бронзи. В фондах НКМ зберігаються залишки кераміки з характерними для цієї доби малюнками. За ними можна напевне стверджувати, що ці пам'ятки належать до культури шнурової кераміки – коли на сиру глину наносився малюнок, який нагадував слід від мотузки. Як зазначено вище, окремі елементи орнаменту мають певну семантику й можуть успішно “читатися” сучасними дослідниками. Велика територія від Рейну до Волги, в т.ч. Північна Україна за доби середньої бронзи (середина III – початок II тис. до н.е.) була заселена племенами культур шнурової кераміки (культури бойових сокир). Вирізняють 25 культур шнурової кераміки. На той час у басейні р. Десни проживали племена середньодніпровської культури шнурової кераміки. Вона виділена В.О. Городцовим у 1915 р. під назвою “придніпровська”, в 1927 р. він-таки її назвав “середньодніпровською”. Походить ця культура від групи населення, яка розселюючись уздовж Дніпра та Десни асимілювала місцеве пізньонеолітичне населення дніпро-донецької культури.

Середньодніпровська культура охоплювала практично всю територію сучасної Чернігівщини. Чисельні знахідки кам'яних сокир займають в експозиції НКМ належне місце. Їх чисельність пояснюється тим, що в добу середньої бронзи кам'яні знаряддя праці ще були дуже розповсюджені на всій території сучасної України. У північній її частині вони використовувалися особливо довго, оскільки вироби з бронзи були досить рідкісними, що зумовлювалося слабким розвитком металургії. Кам'яні вироби використовуються тут аж до появи виробів із заліза. Саме з цієї причини вони є такими чисельними серед археологічних знахідок на Ніжинщині. Середньодніпровські кам'яні сокири мають різні розміри, способи обробки. Їх чисельність дозволяє стверджувати, що Ніжинщина в епоху бронзи була – як для свого часу – досить густозаселеною територією.

Знахідки фрагментів кераміки подальшого часу на Ніжинщині мають здебільшого ліпний характер і представлений різноманітними фрагментами (залишки посуду, гризла тощо). Звертають увагу фрагменти посуду “черняхівського” типу (III–V ст. н.е.),

які знайдені на околицях Ніжина. Посуд і предмети, які відносяться до цього типу не характерні для цієї місцевості. Це може свідчити як про активні зв'язки між групами населення II–V ст. н.е., так і про взаємовплив різних археологічних культур.

Найбільшою повнотою відрізняється археологічна експозиція НКМ, присвячена козацькій добі. Цікава підборка матеріалу розповідає про насичену історію міста XVII–XVIII ст.: фрагменти посуду, залізні господарські та військового призначення вироби, кістяні й скляні (гутні) вироби, звісно, основна “родзинка” епохи – керамічні люльки.

Насамкінець зазначимо, що практично вся археологічна колекція Ніжинського краєзнавчого музею імені Івана Спаського формувалась за рахунок підйомного матеріалу. Планових масштабних археологічних досліджень, які б суттєво її наповнювали, розширюючи в такий спосіб як експозиційні, так і дослідницькі можливості музею, на території Ніжинщини до останнього часу не велися. Лише кілька останніх років подібні – здебільшого охоронні – дослідження здійснені на території міста Ніжина. І результат не забарився – саме завдяки цьому в 2009 р. була влаштована тимчасова виставка археологічних знахідок. На часі – оновлення археологічної частини постійної експозиції музею.

Джерела та література

1. Археология СССР. В 20-ти тт. – Т. 7. Эпоха бронзы лесной полосы СССР / Под редакцией Б.А. Рыбакова. – М., 1987. – С. 35–40.
2. Археология Української ССР. У 3-х т. – Т. 1. – К.; Наукова думка, 1971. – С. 16–19, 118, 128, 309.
3. Березанская С.С. Культуры эпохи бронзы на территории Украины”. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 14, 35.
4. Дмитренко Н. Археологічна виставка Ніжинського краєзнавчого музею // Ніжинська старовина. Ніжинознавчі студії № 6: Збірник регіональної історії та пам'яткознавства / гол. ред. кол. О.Б. Коваленко, заст. гол. ред. кол. О.М. Титова / Центр пам'яткознавства НАН України та УТОПІК. Випуск 8 (11). – К., 2009. – С. 187–190.

Фатюк О.М. Вивчення історії становлення стародавнього суспільства на Ніжинщині від неоліту до козацької доби (за матеріалами археологічної колекції з фондів Ніжинського краєзнавчого музею імені Івана Спаського)

У даній статті здійснений короткий огляд археологічної колекції Ніжинського краєзнавчого музею імені Івана Спаського. Короткий екскурс в історію краю дозволяє повніше уявити взаємозв'язок між культурними традиціями сучасного населення і традиціями культур минулого.

Ключові слова: археологічні колекції, археологічна культура, Ніжинський краєзнавчий музей.

Фатюк А.Н. Изучение истории становления древнего общества на Нежинщине от неолита до времени казачества (по материалам археологической коллекции из фондов Нежинского краеведческого музея имени Ивана Спасского)

В данной статье представлен краткий обзор археологической коллекции Нежинского краеведческого музея. Краткий экскурс в историю края позволяет полнее представить взаимосвязь между культурными традициями современного населения и традициями культур прошлого.

Ключевые слова: археологические коллекции, археологическая культура, Нежинский краеведческий музей.

Fatyuk O.M. Study of history of ancient society becoming in Nizhyn region from a neolith to the Cossack times (on materials of archaeological collection from the funds of the Nizhyn Spas'kiy Regional Museum)

The brief review of archaeological collection of the Nizhyn Spas'kiy Regional Museum is presented in this article. Short digression in history of edge allows completer to present intercommunication between cultural traditions of modern population and traditions of cultures of the pas.

Key words: archaeological collections, archaeological culture, Nizhyn Spas'kiy Regional Museum.

